

VICTOR I. ȘUIAGA

DEVA

CONTRIBUȚII MONOGRAFICE

VOL. I

ORAȘUL, CETATEA și DOMENIUL

Ediția a 2-a

Manuscrisul a fost dăruit Bibliotecii Județului, Deva

Dr. Victor Șuiaga

Deva, 8. I.1986

Editura Emia

CUPRINS

Notă asupra ediției	4
Cuvânt înainte	6
Notă introductivă	10
Prefață	11

Partea I**Capitolul I**

- Situația geografică	12
1. Denumirea	12
2. Poziția geografică	13
3. Relieful	14
4. Apele	15
5. Clima	29
6. Solul, flora și fauna	20
7. Căi de comunicație	21

Capitolul II

- Istoric și populație	23
1. Din preistorie și din epoca daco-romană	25
2. Epoca voievodatului, secolul X – 1541	25
3. Epoca principatului, 1541 – 1867	37
a) perioada suzeranității turcești 1541 – 1688	37
b) perioada stăpânirii austriece 1688 – 1867	50
4. Epoca Dualismului austro-ungar, 1867 – 1918	73
5. Epoca română, 1918 – 1968	97
a) perioada burgheză, 1918 – 1944	97
b) perioada democrației populare-socialiste, 1944 – 1968	103

Partea a II -a

Cetatea Devei	118
---------------------	-----

Partea a III -a

Domeniul Cetății Deva	137
Despre Deva	147
Bibliografie	148
Imagini din Deva	
Hărți	

PARTEA I

ORAȘUL DEVA

Capitolul I

SITUAȚIA GEOGRAFICĂ

1. DENUMIREA

Încă din primele documente scrise care vorbesc despre localitatea noastră (secolul XIII), denumirea acesteia a apărut în limba latină, sub forma Deva. Acest toponimic a existat de la început în limba română și apoi în limba maghiară, iar mai târziu (secolul XV) în limba germană ca Demburg și Diemrich¹³, forme derivate tot din străvechiul Deva.

Originea numirii localității nu pare definitiv stabilită. Numele Deva, ca localitate în Dacia, nu ne-a fost transmisă de nici o scriere geografică sau istorică antică.

Cei mai mulți cercetători susțin că denumirea este de origine dacă și că ea vine de la numirea *dava*, cuvânt care la daci însemna târg, cetate¹⁴. Într-adevăr, se cunoaște că în Dacia și Tracia s-au găsit multe numiri de localități cu terminația *dava*, ceea ce justifică explicația arătată. Între acestea se amintește și una Decidava, iar alta Singidava, localizată în părțile Devei¹⁵.

Alții susțin că numirea a fost dată de către romani¹⁶. Se spune că între unitățile militare care au luat parte la cucerirea Daciei, au fost și unități răzlețe din Legiunea a II-a Augusta. Aceasta era o legiune tehnică, de pionieri, constructori de castre și drumuri, care au staționat mult timp în provincia romană Britania (Anglia) unde au construit șosele și fortificații militare. Un timp ea a stat în localitatea engleză de azi, Chester, care pe timpul ocupației romane se numea „Castrum I... ure transmisă de „Tabula Peutingeriana”¹⁷ și care era o însemnată fortificație, c... ele. În Britania există și azi un vechi drum roman, numit *Via Devana* și chiar o... numele Deva. Se poate ca acei ostași romani care

¹³ Maria Holban, *Călători st. Țările Române*, vol. I, Editura Academiei R.S.R., București, 1968, p. 271. (n. a.).

¹⁴ *Istoria României*, vol. I, Editura Academiei R.P.R., București, 1960, p. 262. (n. a.).

¹⁵ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I, Editura Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1935, pp. 82-83. (n. a.).

¹⁶ Iosif Schiopul, *Țările Românești înainte de secolul al XIV-lea*, București, 1945, pp. 125-129. (n. a.).

¹⁷ Singura hartă romană ce cuprinde *cursus publicus*, căile de comunicație din Imperiul Roman din secolele II-IV d.Hr., pe o întindere ce merge din Hispania până în India. Numele îi vine de la colecționarul bibliofil Konrad Peutinger care a trăit în secolul XV la Augsburg și a prelucrat această hartă – (n.red.).

au lucrat la fortificațiile castrului roman Deva din Anglia să fi adus cu ei acest nume al locului de staționare anterioară și să-l fi dat noii localități cu fortificațiile construite de ei în orașul nostru, ca o duioasă amintire a locurilor de unde au plecat.

Totuși, numirea Deva este un toponimic străvechi. Pe unde au umblat neamuri înrudite cu celții, pe acolo găsim numirea Deva, cum este cazul în Britania și în Spania. Scriitorii latini și greci Plinius și Ptolomeus pomenesc despre o Deva în Galia preromană, în Țara vechilor liguri¹⁸. În Spania, pe malurile golfului de Gascogna, există și azi o localitate ce poartă numirea Deva.

Sunt apoi alții care susțin, pe bază de considerațiuni lingvistice, că toponimicul Deva este de origine sud-slavă și ar însemna fecioară.

Amintim și o părere care spune că numirea și-ar trage originea din cuvântul sanscrit „deva” care în vechea limbă sanscrită însemna cămilă, animal foarte venerat de popoarele care vorbeau această limbă. Dintre aceste seminții, celor care au trecut pe Valea Mureșului în jos, priveliștea dealurilor Devei le-a apărut ca o cămilă uriașă cu cocoașe, așa cum pare și astăzi dacă privești dealurile din depărtare, dinspre Turdaș și Simeria. Impresionați de această priveliște, ei ar fi dat numirea de cămilă, în limba lor, „deva” acestor dealuri și localității, numire care s-a transmis și păstrat.

În sfârșit, gândul unora care au pus numirea localității în legătură cu Diva, frumoasa și mândra soră a regelui Decebal care, după legendă, rătăcea prin pădurile din jurul Devei, sau ale aceluia care au legat denumirea cu Diva Faustina, soția împăratului roman Aurelius, sunt produse ale fanteziei și nu pot fi luate în seamă.

2. POZIȚIA GEOGRAFICĂ

Deva se află așezată la 45°53' latitudine nordică și 25°54' longitudine estică, în frumoasa Vale a Mureșului, la poalele ultimelor ramificații ale Munților Poiana Ruscăi, care poartă numirea de Dealurile Devei.

Face parte din rândul orașelor de sub munte ale Transilvaniei. Vatra localității este stabilită pe o terasă joasă pe stânga Mureșului și urcă binișor pe povârnișul picioarelor de deal. Stă așezată într-o semicăldare, prinsă din trei părți de înălțimea dealurilor și deschisă doar spre Mureș.

Hotarul localității vechi cuprinde o suprafață de 3.660 ha, din care o parte este deluroasă și alta de câmpie. Limitele hotarului sunt: la sud, râul Cerna și culmea de pe Dealul Paiului; la vest vârful Dealului Decebal și pârâul zis Valea Devei, iar la nord și est, apa Mureșului.

Orașul fiind clădit pe terasele dealurilor, are o înclinație mare, vizibilă pentru toată lumea. Astfel, gara C.F.R. este la o altitudine de 186 m, dar linia ferată a fost ridicată mult peste sol; apoi strada Decebal (astăzi Andrei Șaguna – *n. red.*), la 185 m; Piața Unirii, la 190 m; strada Bărnuțiu, la 200 m și cimitirul vechi situat la 210 m. Dar există străzi care urcă la mai mari altitudini, cum sunt străzile: Șt. O. Iosif, la 220 m, Aurel Vlaicu, la peste 300 m, Călugăreni, la 260 m și altele. Se găsesc apoi case și străzi pe dealurile ce formează terasele viilor, pe pârâul Ciurgăului din continuarea străzii Aurel Vlaicu, în cartierul Viile Noi și în cartierul minerilor, care toate trec peste aceste altitudini.

¹⁸ Téglás Gábor, *A dévai név eredete (Originea numelui Deva) în A hunyadmegyei tört. és rég. társ. évkönyve*, XIV. Deva 1904, pp. 23-24 (*n. a.*).

Șoseaua națională, pe traseul vechi, ce străbate în lungime orașul, are o altitudine de 193 m la Sântuhalm, 190 m la Ceangăi și Piața Unirii, iar la Izvorul Decebal din Viile Noi, 185 m.

Datorită topografiei terenului, orașul s-a dezvoltat pe o lungime de peste 10 km și o lățime de abia 2-3 km. Astăzi, însă, aceste limite sunt depășite și orașul se întinde din apa Cerna și drumul spre Hunedoara, adică din str. Sântuhalm până în Valea Devei ce curge dincolo de Hula Jepilor, iar din

1968 a fost anexat orașului și satul Mintia, vechea Micia romană. De asemenea, s-a extins în lățime până dincolo de calea ferată și s-a urcat mult pe dealuri.

3. RELIEFUL

Vatra și hotarul orașului Deva au un relief foarte bogat și variat. Toată partea din stânga drumului național, ce străbate în lungime localitatea prin străzile 23 August (azi 22 Decembrie – *n. red.*), Bd. dr. Petru Groza (azi 1 Decembrie – *n. red.*) și Calea Horia este deluroasă, cu altitudini de la 190 m până la aproape 700 m, iar partea din dreapta șoselei amintite formează un câmp care coboară lin până în apa Mureșului, la 180 m.

În general solul este uscat, dar șesul conține apă la mică adâncime și este uneori supus inundațiilor cauzate de Mureș iar în trecut și de Canalul Cerna. Singura apă necurgătoare a fost Lacul Sărat, situat lângă arena sportivă până prin 1950 când a dispărut prin drenare. Mai există apoi câteva bălți ocazionale formate pe lângă calea ferată și unele mlaștini pe câmp și pe terasele dealurilor. În zilele cu ploi torențiale, apele nu au o bună scurgere și umplu străzile mai joase, dar mai ales cartierele Gojdu și al Gării.

În marginea orașului, ba chiar într-o bună parte din localitate, se află un șir de dealuri care poartă numirea de Dealurile Devei. Ele formează un grup distinct situat între Valea Vețelului, Mureș, Cerna și Valea Almașului Mic, cu înălțimi ce nu trec de 700 m și care închid ca un zid intrarea de aici spre Munții Poiana Ruscăi.

Aceste dealuri conțin stânci vulcanice andezitice, dar în ele se mai găsesc șisturi ardeziene, calcare dolomitice, gresii și marne, andezit cu amfiboli, roci cu sedimente aluviale, ape minerale și sare.

În patru locuri din hotarul orașului Deva, s-au produs erupții vulcanice în perioada Cretacicului superior, care au dat naștere la stânci eruptive andezitice. Prima este Dealul Măgura, în care se află Cariera Petroasa, având o piatră cu masă compactă și de mare rezistență, ce se poate ciopli bine, întrebuintându-se în construcții și pavaje. A doua este Dealul Decebal, formând cariera de la Piatra Coziei. A treia erupție se găsește la Piatra Colț, cu o piatră mai dură iar a patra este Dealul Cetății, având o piatră din trahit andezitic, așezată în filite care se sparg în felii¹⁹.

Unele dintre aceste dealuri conțin filoane metalifere de aramă și alte minereuri.

Aspectul acestora este frumos și accesul peste ele ușor. Fiind așezate cu fața spre răsărit, sunt pline cu vegetație și pe ele cresc cereale, vii, pomi, fânețe și păduri.

Iată o descriere sumară făcută acestor dealuri:

¹⁹ Victor Solomon, *Constituția geologică a Devei și jur.*, Deva, 1939, p. 8 (*n. a.*).

Pornind din cartierul Sântuhalm spre Deva, avem Dealul Paiului, de 232 m altitudine, Piciorul Paiului, cu 265 m care coboară până pe șosea, făcând aici o mică serpentină numită „Hula Devii”, apoi Paiul Urzicilor, de 279 m și Dealul Archiei, 274 m. Toate acestea sunt dealuri neîmpădurite, cu pământuri arabile, bune producătoare de cereale păioase. De aici li se trage numele de Dealul Paiului din care s-a format însăși denumirea satului Sântuhalm păstrată din forma maghiarizată Szántóhalma, care nu este decât traducerea pe ungurește a numirii străvechi românești și care înseamnă „dealul arător”, adică Dealul Paiului. Cât privește Dealul Archiei, el își trage numirea de la satul Archia, iar acesta de la străvechii arcași care îl foloseau ca loc de atac cu săgețile lor trase cu arcul.

Urmează apoi Vârful Măgurelei, 337 m, Dealul Bejanului, 376 m și Măgura de 507 m, ultima aproape de satul Almașul Sec. În fața acestora stau: Dâmbul Petroasa, Coasta Viilor și Dâmbul Greblelor, care toate coboară până în străzile orașului.

Pe lângă cimitire, pe partea stângă a vechiului drum către Cozia, se află Dealul Viilor, cătunul Bejan la 374 m și Pădurea Luzan de 454 m.

Mergând pe strada Călugăreni, adică pe vale în sus, găsim situate în partea stângă: Piatra Bisericii, de 494 m; Dealul Roșului, de 499 m și Colțata, lângă satul Cozia. Coborând pe același drum, în partea opusă se află Dealul Nucetu de 644 m, numire trasă de la străvechile păduri de nuci crescute pe el și la poalele lui, apoi Dealul Decebal, de 697 m, ale cărui coline și terase coboară până în oraș, toate cu multe vii pe ele.

În dosul acestora stă Piatra Coziei de 687 m, formând o stâncă abruptă în partea dinspre satul Cozia. Și această denumire a satului vine de la Dealul Nucet amintit anterior ca o pădure de nuci și care din acest motiv în limba turcă sau cumană se zicea Cozia²⁰.

În continuare, coborând pe strada Aurel Vlaicu, la stânga se ridică Dealul Colțu de 566 m, cu multe vii și pomi pe el, dar cu vârful pleșuv, apoi mai în jos este Dealul Cetății, de 371 m, adevărată podoabă naturală a urbei noastre, iar în spatele acestuia dăm de dealul zis Piatra Colț, sub poalele căruia se cațără tot mai mult cartierul Viile Noi.

Ceva mai departe, către Valea Sintirigului, se află Dealul Finicuri de 384 m pe care se găsesc plantații de vii, numite Viile Noi, apoi Dealul Zăbod de 426 m care ține până la Valea Devei, limita hotarului către Mintia și coboară până în șosea, ba chiar peste ea, formând serpentina zisă „Hula Jepilor”.

4. APELE

Râul Mureș. Singura apă mare care trece pe lângă Deva pe marginea hotarului, cu direcția către vest, este Mureșul, amintit încă de Herodot în sec. V î.Hr. sub numirea de Maris.

Mureșul, cel mai mare râu al Transilvaniei, are o lungime totală de 756 km în țară și este al doilea în lungimea cursului prin țară după Dunăre. Curgând majestuos, lin și adânc, străjuit pe unele locuri de sălcii și arini bătrâni, a produs totdeauna o nostalgică impresie asupra omului și a fost cântat duios în poezia populară. Apa lui a format Valea Mureșului, una dintre cele mai frumoase regiuni, numită de către mulți Elveția Ardealului. La Deva, Lunca Mureșului se strâmtează mult în dreptul comunei Șoimuș, formând un scurt coridor zis „Poarta Devei”.

²⁰ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 471. (*n. a.*).

Apa Mureşului în mod normal are o lăţime de 100-120 m şi o adâncime de 1-2 m, dar sunt locuri cu adâncimi până la 4 m. Viteza obişnuită a apei este de 1 m pe secundă, iar debitul de cca. 70 cm cubi pe secundă. Temperatura medie anuală a apei este de 10-10,5° C, dar vara poate atinge până la 29° C, iar iarna nu scade sub 0° cu excepţia gheţii de la suprafaţă. În medie anuală, apa râului este mai caldă decât aerul cu 1-1,5° C, din motivul că suprafaţa apei este foarte mult expusă razelor solare din lipsa unui arboret mare pe ţărmuri. Mureşul este bogat în nisip cuarţos, uneori cu fulgi de aur. În multe locuri – astfel şi la Deva – acest nisip fin formează adevărate plaje unde nisipul uscat se încălzeşte teribil la soare. Au fost cazuri când vara, la amiază, nisipul încălzit ajungea la 50° C, aerul la 31° C şi apa la 29° C. Caracteristic pentru Mureş mai este faptul că duce enorme cantităţi de nămol, mari în adâncime şi mai mici la suprafaţă, fiind astfel foarte turbure.

Nivelul apei la Gura Cernei este de 188 m, la Vadul Hărăului de 183 m, iar la Vadul Bălatei, 182 m.

Dar pe cât de sănătoasă şi plăcută este baia în această apă, tot pe atât de periculoasă poate fi pentru cei imprudenţi, prea îndrăzneţi sau necunoscători ai locurilor. Legendara „inimă ascunsă a Mureşului” îşi cere victimele sale şi, vară de vară, sunt unii care plătesc acest tribut şi la Deva.

Din vremuri străvechi, Mureşul a format o cale principală de transport şi comunicaţie cu plute şi corăbii. Prin lucrări de regularizare şi amenajare, apa Mureşului ar putea deveni navigabilă şi ar scuti de inundaţii mari suprafeţe de pământ.

Altă caracteristică a Mureşului este că produce inundaţii mai mari şi mai mici, care uneori distrug câmpurile, ba chiar şi satele din apropiere. Astfel de inundaţii cunoscute au fost: în iunie 1864, iunie 1876, mai 1877, mai 1887, iunie 1896, aprilie 1932, date ce sunt săpate cu migală în piciorul de pod de la Brănişca.

Râul Cerna. Izvorât de sub poalele muntelui Vârful Ruscăi, străbate şi taie adânci curmături în Poiana Ruscăi, apoi curge prin oraşul Hunedoara şi prin Deva – Sântuhalm, unde se varsă în Mureş.

Cerna este o apă de munte, limpede, rece şi frumoasă până la întâlnirea ei cu marea industrie metalurgică din Hunedoara, ale cărei reziduuri o fac murdară. Denumirea este de origine slavă şi ar însemna apă neagră, deoarece curge printre dealuri cu zăcăminte de fier, ce dau pietrelor o culoare negricioasă. Este curios, însă, că în antichitate se numea *Albisne*²¹, ceea ce însemna exact contrariul.

Canalul Cerna. A existat până în anul 1960 şi străbătea o mare porţiune din oraş în spaţiul dintre şoseaua naţională şi calea ferată. Apa sa era abătută din râul Cerna la Sântuhalm şi curgea în Mureş la vadul de trecere către Bălata. Până prin 1870, după cum ne arată harta cărţilor funciare, se vărsa în Mureş în cartierul Greci, la marginea căruia trecea un braţ al acestuia. După ce şi-a mutat cursul, canalul a intrat pe o albie părăsită, cunoscută sub numirea de Mureşul Mort.

Nu se ştie când s-a făcut acest canal, dar el este foarte vechi, datând poate chiar din epoca daco-romană. În orice caz, el a fost necesar şi a fost desigur construit în epoca dezvoltării morilor de apă, pentru a aduce forţa apei la morile din Deva care serveau la măcinatul necesar Cetăţii, domeniului ei şi populaţiei.

²¹ Benkő Jozsef, *Transilvania Specialis*, 1780 în *A hunyadmegyei tört. és rég. társ. évkönyve*, XII. Deva 1901, p. 65. (n. a.).